

УДК 351.851

О. С. Алфьорова,

нач. відділу, організаційно-технічного забезпечення ХарРІ НАДУ,
м. Харків

ЯКІСТЬ ОСВІТИ ЯК ГОЛОВНИЙ КРИТЕРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Розглянуто підходи до оцінювання якісних характеристик системи вищої освіти України та результативності освітнього процесу. Проаналізовано положення нового Закону України “Про вищу освіту”, що можуть вплинути на складові системи забезпечення якості освіти. Надано оцінку ефективності нових норм, виокремлено їхні сильні і слабкі характеристики з точки зору впливу на підвищення якості системи освіти в цілому. Особливу увагу приділено питанню розширення автономії діяльності вищих навчальних закладів в Україні.

Ключові слова: якість освіти, система забезпечення якості, компетентність, контроль освітнього процесу, автономія вишу, оцінка положень нового Закону України “Про вищу освіту”.

Адаптація системи вищої освіти України, яка останнім часом не зазнавала суттєвих змін, до сучасних світових стандартів та норм зумовила необхідність прийняття нового Закону України “Про вищу освіту” (далі – Закон). Звідси випливає потреба у з’ясуванні на теоретичному рівні сутнісних ознак поняття “якість освіти”, а також обґрунтування можливих варіантів імплементації положень Закону та прогнозування їхнього впливу на якість освітнього процесу.

Згідно з обраною проблематикою дослідження, найбільш вагомими з методологічних позицій є роботи фахівців сучасної вищої освіти М. Згуровського (структурні реформи вищої освіти), В. Кременя (інноваційні зміни та сучасна освіта), В. Андрущенка (тенденції та перспективи Болонського процесу), В. Журавського, В. Лугового та ін. Аналіз останніх наукових досліджень у цій сфері засвідчує, що основну увагу приділяється питанням структурної перебудови та внутрішньої модернізації самої системи вищої освіти з метою підвищення якості освітнього процесу.

Мета статті – з’ясувати можливий вплив на якісні характеристики освітнього процесу, спричинений імплементацією у практичну діяльність вишів норм та положень нового Закону, та дійти висновків за основними нововведеннями Закону, що мають найбільший вплив на показники якості вищої освіти.

Система освіти України є багаторівнева та спрямована на забезпечення академічної, професійної та практичної підготовки. Правова основа вищої освіти в Україні регламентується Конституцією України, законами України про освіту, вищу освіту, науку та технічну діяльність, Бюджетним кодексом України, Національною доктриною розвитку освіти та іншими правовими актами.

Вища освіта, що є невід’ємною частиною національної системи освіти, відповідає рекомендаціям ЮНЕСКО, ООН та інших міжнародних організацій. До введення в дію у 2014 р. нового Закону структуру вищої освіти складала три освітніх рівні, а саме: неповна, базова та повна вища освіта, та чотири освітньо-кваліфікаційних рівні, у тому числі й молодший спеціаліст та бакалавр. Така багаторівнева структура вищої освіти означала, що, отримавши відповідний диплом нижчого рівня, користувач освітніх послуг може рухатися далі до наступного, вищого рівня (таблиця).

Освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні вищої освіти в Україні до вересня 2014 р. [1]

<i>Освітній рівень вищої освіти</i>	<i>Необхідна базова освіта</i>	<i>Освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти</i>	<i>Термін навчання</i>
Неповна вища	Повна загальна середня (12 років)	Молодший спеціаліст	Два-три роки
Базова вища	Повна загальна середня (12 років) або неповна вища	Бакалавр	Чотири роки (на базі неповної вищої освіти – два-три роки)
Повна вища	Базова вища	Спеціаліст	Один-півтора року
	Базова вища або рівня спеціаліста	Магістр	Один-два роки, один-півтора року

За твердженням М. Згуровського, запровадження ступеневої освіти стало значним кроком у реформуванні освіти України з урахуванням входження її в ринкові відносини, демократизації суспільства та світових тенденцій підвищення мобільності студентів і викладачів, глобалізації ринку праці. Фактично Україна запровадила ступеневу освіту раніше від багатьох країн Європи, але при цьому не вирішила важливі структурні проблеми – ті, що залишилися від минулої централізованої економіки, і ті, що виникли в період незалежності держави у зв'язку з особливостями перехідного періоду [2].

У процесі інтеграції до Європейського освітнього простору та відповідно до нового Закону має місце загальна тенденція до децентралізації освітнього процесу з метою перерозподілу певної кількості повноважень та підвищення відповідальності у вищих навчальних закладах. Це забезпечить реформування всієї системи вищої освіти згідно з новими правилами та сучасними тенденціями. Новий Закон має усунути один з основних недоліків чинної системи вищої освіти в країні: вертикаль адміністративного управління, здійснюваного Міністерством освіти і науки України (далі – МОНУ), замінити ефективною системою підзвітності та відповідальності. Сьогоднішні функції МОНУ не дозволяють йому розробляти та контролювати освітню політику. Зокрема, це пов'язано з необхідністю численних узгоджень з МОНУ для прийняття вищими найпростіших рішень. Автономія, запропонована Законом, передбачає мінімізацію підзвітності вищого навчального закладу (ВНЗ) перед МОНУ, при цьому можливість впливати на діяльність закладу отримують безпосередні учасники освітнього процесу – студенти та співробітники. У такий спосіб буде усунуто монополію МОНУ на прийняття управлінських рішень. Ця тенденція відповідає курсу інтеграції України до Європейського освітнього простору, оскільки, згідно з положеннями Болонського договору, принципи автономії навчальних закладів припускають, що за якість вищої освіти відповідає безпосередньо сам навчальний заклад.

Корумпованість у системі управління вищою освітою також не дозволяє ефективно та прозоро вирішувати питання фінансування діяльності ВНЗ. Тому назріла необхідність надання навчальним закладам фінансової самостійності на основі ринкових механізмів. Однак підхід до цього питання має бути продуманим особливо ретельно, оскільки саме у фінансовій сфері спостерігається найбільша кількість зловживань.

На жаль, можна говорити і про застарілий підхід до навчання студентів. Зокрема, ідеться про розриви між теоретичним та практичним аспектами в системі вищої

Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку

освіти. Мала кількість практичних занять та лабораторних досліджень не дозволяє достатньою мірою засвоїти лекційний матеріал.

Реформування національної системи вищої освіти тісно пов'язано з докорінними змінами в усіх сферах суспільного життя. Перехід до ринкових відносин викликає необхідність підвищення якості освіти, підвищення рівня кваліфікації та забезпечення конкурентоспроможності фахівця. Сьогодні в Україні система забезпечення якості вищої освіти здійснюється на трьох рівнях: вищого навчального закладу, державному (державна і державно-суспільна система контролю) та міжнародному (європейському рівні). Поряд з національною системою оцінювання результатів підготовки студентів у багатьох вишах запроваджено європейську кредитно-модульну систему (ECTS). Цю систему розроблено з метою забезпечення єдиного загальноєвропейського простору і орієнтовано на оцінювання та порівняння навчальних досягнень студентів. По суті, це така система організації навчального процесу, яка дозволяє студентові ефективно планувати весь процес свого навчання, а результати мають бути визнаними не тільки вітчизняними, а й європейськими роботодавцями [3].

Згідно зі ст. 11 Всесвітньої декларації ЮНЕСКО з вищої освіти [4], якість у сфері вищої освіти є багатовимірною концепцією, що повинна охоплювати всі її функції та види діяльності: навчальні та академічні програми, наукові дослідження та стипендії, укомплектування кадрами, учнів, будівлі, матеріально-технічну базу, обладнання, роботу на користь суспільства та академічне середовище.

Україна не використовувала ані міжнародного, ані національного оцінювання системи та якості навчання студентів. Тому якість освіти в Україні вимірювалася на основі непрямих показників. Національна система забезпечення якості реалізується за допомогою ліцензування та акредитації, що проводяться департаментом з ліцензування та акредитації МОНУ через Державну акредитаційну комісію та мережу експертів. Отже, на національному рівні, забезпечення якості застосовується для вищої освіти в цілому і складається з зовнішнього та внутрішнього оцінювання та опублікування результатів. Деякі університети в Україні звертаються безпосередньо до міжнародних акредитаційних агентств.

Оскільки сьогодні ще немає офіційних та достовірних засобів щодо оцінювання якості результатів освітнього процесу, ми не маємо можливості порівнювати результати на місцевих, регіональних та національному рівнях. У результаті є проблемою розвивати адаптаційні та компенсаторні програми, що забезпечують студентів з різних регіонів та різних соціальних груп рівними можливостями доступу до високоякісної освіти. Зрештою, неможливо порівняти рівень українських освітніх програм з міжнародними, оцінити та відкоригувати освітні стандарти, а також розробити систему поліпшення в галузі. Ці проблеми мають політичний, економічний, а також соціальний характер. Такі фактори досить складно врахувати, аналізуючи підготовчий процес конкретного закладу. Тому реформа системи вищої освіти України, зокрема новий Закон, передбачає розроблення низки стандартів та критеріїв для визначення головних принципів щодо оцінювання результатів роботи ВНЗ та рівня підготовки студентів.

Зокрема, відповідно до Закону:

– якість вищої освіти – рівень здобутих особою знань, умінь, навичок тощо, що відбиває її компетентність відповідно до стандартів вищої освіти;

– якість освітньої діяльності – рівень організації освітнього процесу у ВНЗ, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань [5].

Отже, під якістю вищої освіти розуміється рівень отриманих особою знань, умінь та професійних навичок відповідно до мети, накресленої ВНЗ. Результатом є якісна і кількісна оцінка досягнутого рівня відповідних освітньо-професійних характеристик фахівця.

Для отримання об'єктивної оцінки якості вищої освіти, на нашу думку, треба дотримуватися певних принципів, а саме:

- відповідність до єдиних освітніх стандартів згідно з міжнародним рівнем;
- дотримання єдиної системи критеріїв оцінювання компетентностей та компетенцій випускників вузів;
- вимірність всіх показників на кількісному рівні для уникнення суб'єктивності в оцінках;
- оцінювання показників у динаміці, що дозволяє отримати об'єктивну картину підготовчого рівня;
- удосконалення та адаптація методів тестування як об'єктивних методів діагностики рівня знань;
- виконання єдиної інформаційної системи, що забезпечує відкритість та доступність до інформації щодо рівня освіти як для абітурієнтів, так і для роботодавців;
- наявність єдиної системи якості підготовки для всіх ВНЗ.

Закон спрямовано на врегулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної підготовки громадян України. Він встановлює правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування вищої освіти, створює умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях, для посилення співпраці державних органів і бізнесу з ВНЗ на принципах автономії останніх, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни [5].

Отже, на думку авторів Закону, одним із головних факторів для суттєвого поліпшення рівня якості української системи вищої освіти, є автономія навчальних закладів. На цій базі буде побудовано принципово нову систему контролю якості освітнього процесу. ВНЗ отримують майже повну відповідальність за якість вищої освіти. Важливий критерій якості – ринок. Якісним навчанням вважається таке, яке, зокрема, є конкурентоспроможним. Відповідно університети, що забезпечили такий процес, посядуть провідні позиції на глобальному ринку. На жаль, з об'єктивних причин в Україні сьогодні таких немає. Основна мета нового Закону саме в тому й полягає – надати закладам такі можливості.

Для вирішення цього питання створюються нові дієві механізми контролю за участю нової структури – Національного агентства з якості. Його буде побудовано за квотним принципом. Якщо досі оцінюванням якості вищої освіти займалися виключно урядовці та структури з МОНУ, то тепер до складу Агентства входить чотири представники як від університетів усіх форм власності – державної, приватної, комунальної, так і від студентства та від Національної академії наук України.

Крім того, до складу Агентства також увійдуть чотири представники від працедавців, які й повинні значною мірою впливати на освітні процеси та результативну якість вищої освіти.

Ключовий момент цього пункту реформи – Національна агенція з якості повинна бути професійно незалежною та відповідати за акредитацію університетів та за їхнє ліцензування. Сьогодні вже є постанови Уряду щодо нової системи ліцензування та акредитації, які значно спрощують процес та роблять його більш зрозумілим і прозорим.

Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку

Суттєво зменшиться необхідність контактів чиновників та представників ВНЗ, тобто зникає багато питань, що потребують дозволу чи заборони з боку державних органів. При цьому не зменшуються вимоги до систем ліцензування та акредитації, навпаки, вони стають навіть більш високими щодо отримання якісної освіти.

Проте в Законі також мають місце деякі нечітко прописані норми щодо функціонування цього Агентства. Зокрема, у ст. 16 Закону вказано, що “система забезпечення вищим навчальним закладом якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості) за його поданням оцінюється Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти або акредитованими ним незалежними установами оцінювання та забезпечення якості вищої освіти на предмет її відповідності вимогам до системи забезпечення якості вищої освіти, що затверджуються Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти”. Але чинна в Україні інституціональна владна система є такою, що будь-яка можливість делегування або акредитації повноважень передбачає можливість корупційних діянь. Тому доцільним було б обмежити права акредитованих незалежних установ лише інспекційними та рекомендаційними функціями, залишивши за Агентством право остаточного рішення.

Національне агентство з якості також ліцензує спецради з захисту. Новим у Законі є те, що ці спецради будуть як постійно діючими, так і одноразовими, до яких увійдуть лише обізнані в темі захисту фахівці. Саме така система є розповсюдженою у світовій практиці.

Згідно зі ст. 6 Закону [5] такою постійно діючою або разовою спеціалізованою вченою радою ВНЗ чи наукової установи, акредитованою Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, здійснюється атестація осіб, які здобувають ступінь доктора філософії на підставі публічного захисту наукових досягнень у формі дисертації. Здобувач ступеня доктора філософії має право на вибір спеціалізованої вченої ради. Було б доречним таку процедуру державної атестації здобувачів зробити комплексною, тобто спочатку в закладі, де особа проходила навчання, за освітньою складовою, та лише після успішного захисту загального циклу допустити здобувача до атестації в спецradі за науковою складовою. Така диференціація зовнішнього контролю якості освіти буде ефективним засобом допомоги здобувачеві більш чітко зорієнтуватися в подальшому виборі наукового напрямку.

Також, згідно з тією ж ст. 6 Закону, атестація осіб, які здобувають ступінь доктора наук, здійснюється постійно діючою спеціалізованою вченою радою ВНЗ чи наукової установи, акредитованою Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, на підставі публічного захисту наукових досягнень у вигляді дисертації, або опублікованої монографії, або сукупності статей, опублікованих у вітчизняних та/або міжнародних рецензованих фахових виданнях, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки. З цієї статті Закону не зовсім зрозумілі вимоги щодо такої сукупності статей, а саме: їхня кількість, ступінь наукової та прикладної новизни та цінності тощо.

Крім того, потребує уточнення положення п. 5 ст. 6 Закону “Атестація здобувача вищої освіти”, де сказано, що дисертації осіб, які здобувають ступінь доктора філософії, та дисертації (або наукові доповіді у разі захисту наукових досягнень, опублікованих у вигляді монографії або сукупності статей, опублікованих у вітчизняних та/або міжнародних рецензованих фахових виданнях) осіб, які здобувають ступінь доктора наук, а також відгуки опонентів оприлюднюються на офіційних веб-сайтах відповідних ВНЗ (наукових установ) відповідно до законодавства.

Але на цей час, згідно з нормативно-правовими актами, єдиним ресурсом, що має містити вищезазначені наукові роботи, є Український інститут науково-технічної та економічної інформації Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України “УкрІНТЕІ”. Якщо це положення не буде змінено, воно суперечитиме новому Закону.

Крім того, у п. 6 ст. 6 Закону зазначено, що до захисту допускаються дисертації (наукові доповіді), виконані здобувачем наукового ступеня самостійно. Виявлення в поданій до захисту дисертації (науковій доповіді) академічного плагіату є підставою для відмови у присудженні відповідного наукового ступеня. Однак сьогодні немає фактичного вільного доступу до Української бази даних наукових робіт. Проте доступ до електронного або паперового джерела існує на платній основі. Це також викликає питання, на кшталт – у який спосіб здобувач може бути захищений від можливих збігів чи мимовільних схожих цитувань.

У тексті Закону немає чітко прописаної системи відповідальності як Національного агентства з якості, так і створених спецрад, відсутні чіткі детермінації щодо органу, який здійснює контроль за діяльністю самого Агентства, та його можливих важелів та преференцій.

Отже, аналізуючи положення щодо створеного Національного агентства з якості, можна констатувати, що нову систему в цілому спрямовано на підвищення ефективності та якості функціонування галузі вищої освіти, але ж вона потребує деяких доопрацювань.

Ще одним із механізмів підвищення якості є організація третього циклу освіти. Окрім бакалаврського та магістерського, запроваджується цикл “Доктор філософії”, або PhD. Такі програми будуть створюватися на базі аспірантур та докторантур. Саме на третьому циклі зможе відбуватися інтеграція та взаємодія освіти та науки. Завдяки упровадженню третього циклу освіти ліквідуються рівні кандидата наук та спеціаліста.

Але сама система підготовки студентів до рівня PhD також має зазнати суттєвих змін. Треба відмовитися від чинної системи аспірантури та запровадити структуровані докторські програми, які передбачають інтенсивне навчання протягом чотирьох років. З кожним роком кількість предметів зменшується, що дозволяє вивільнити більше часу на проведення досліджень та підготовку публікації. Такий підхід посприє адаптаційній практиці майбутнього доктора до подальшого професійного зростання.

Оскільки розширення реальної автономії ВНЗ неможливе без отримання фінансової незалежності, нове законодавство передбачає цілу низку відповідних положень та новацій. Найважливіше – виші зможуть мати власні рахунки з коштами, отриманими від своєї освітньої, наукової та навчально-виробничої діяльності на рахунках державних банків.

Безумовно, принципи зміни в підході до фінансових прав та можливостей закладів вищої освіти сприятимуть збільшенню їхніх ступенів свободи, що приведе до підвищення ефективності їхнього функціонування та як результат – до підвищення якості системи освіти. Але фінансова свобода передбачає дієву та некорумповану систему контролю. Тому відповідними підзаконними актами треба передбачити відповідні контрольні органи, що матимуть відкритий суспільний контроль.

На жаль, ці напрями реформи не дають прямої відповіді на два актуальних питання, що потребують негайного вирішення. Це рівень оплати праці викладача та

Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку

його громадський статус. Матеріальний і громадський статус викладача вищої школи в суспільстві сьогодні абсолютно не відповідає складності тих завдань, які він (викладач) виконує. Досьогодні в нашій країні до цієї категорії працівників ставилися без належної уваги та адекватного оцінювання.

Ще одне принципове положення нового Закону – змінити принцип розподілу держзамовлення. Як зауважила одна з авторів цього Закону – голова Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України Лілія Гриневич, нині надходження коштів в університети залежить виключно від доброї волі міністерства, яке в ручному режимі розподіляє держзамовлення. Пропонується залишити державне замовлення тільки на підготовку фахівців для роботи в державних установах відповідно до прогнозованих потреб. Розподілятиметься держзамовлення між вишами на конкурсних засадах, що запобігатиме ручному керуванню та можливим зловживанням. Решту коштів на навчання планується розподіляти за принципом “гроші за людиною” за механізмом державних грантів. Ці кошти потраплять у той ВНЗ, який обере абітурієнт. Це мотивує виші пропонувати якнайкращу якість освіти, щоб отримати ці кошти, та створить конкуренцію й прозорі правила гри на ринку вищої освіти [6].

Закон буде працювати лише тоді, коли він буде підтримуватися академічним середовищем. У студентів, викладачів, співробітників та адміністрації є різні інтереси, але щоб Закон досягнув мети, ці інтереси повинні стати спільними. Заради цього в Законі передбачено головні напрями реформи системи вищої освіти, що приведуть до підвищення якості освітньої діяльності. Це автономія, що дозволить більш узгоджено, з урахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін підняти освітній та науковий процес на якісно новий рівень, та створення нового незалежного органу з функціями суспільного контролю – Національного агентства з якості освіти. Ця структура має нарешті вирішити питання щодо єдиних стандартів та параметрів оцінювання ефективності роботи всієї галузі. Але деякі положення Закону, що, зокрема, суперечать чинним норм, та механізми його виконання потребують численних доопрацювань.

Література:

1. Інформаційний пакет ECTS 2013-2014. – Розділ І. Структура вищої освіти.
2. Згуровський М. З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України / М. З. Згуровський. – К. : Вид-во НТУУ “КПІ”, 2006. – 543 с.
3. Програма дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України / затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 23 січ. 2004 р. № 49 // Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / за ред. В. Г. Кременя. – Тернопіль : Богдан, 2004. – 384 с.
4. Всесвітня декларація про вищу освіту для XXI століття: підходи та практичні заходи. – Режим доступу : <http://www.sde.ru/files/t/pdf/5.pdf>.
5. Закон України “Про вищу освіту” від 1 лип. 2014 р. № 1556-VI. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print1382613528661298>.
6. Гриневич Л. М. Дві моделі вищої освіти – два шляхи розвитку України / Л. М. Гриневич // Голос України. – 2013. – № 33.

Alferova O. S. The quality of education as the main criteria evaluation of university.

The article discusses approaches to assessing the quality characteristics of higher education in Ukraine and effectiveness of the educational process. Analyzed the provisions of the new Law of Ukraine "On Higher Education", which may affect the components of the system to ensure quality of education. Courtesy evaluate the effectiveness of new rules, singled out their strengths and weaknesses in terms of impact on improving the quality of education in general. Particular attention is paid to expanding the autonomy of higher education institutions in Ukraine.

Key words: quality of education, quality assurance system, competence, control the educational process, university autonomy, assessment of the new Law on higher education.

Надійшла до редколегії 26.06.2015 р.